

Stamler Ábel

Az apátbenedikálás ordóinak történeti–összehasonlító elemzése és vallástudományi távlatai

A vallástudományi rítuskutatás, a vallás-fenomenológia, valamint az összehasonlító vallástudomány feltűnően keveset foglalkozott és foglalkozik mind a mai napig a kereszténység körébe tartozó rítusokkal. Nem

újdomság, már-már közhely: a teológia-, irodalom-, jog-, néprajz- és liturgia-történeti kutatásokon túl nem ismerünk kifejezetten vallástudományi megközelítéseket, ha a kereszténységről van szó.¹ (Ez természetesen nem jelenti e tanulmányok teljes hiányát, azonban annyi bizonyos, hogy a vallástudományi alpművek esetében a kereszténység nagyon kevészer, legföljebb elvétve szolgáltatja a primér anyagot.)²

Stamler Ábel (Balatonfenyves) az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskolája vallástudományi oktatási programjának hallgatója és az ELTE Liturgiátörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa.

A szentség- és szentelménykiszolgáltatások alapegysége az ordó, azaz egy-egy szertartást tartalmazó, liturgikus szövegeket és rubrikákat közlő „rend”.³ A monasztikus beavatás ordói különösen alkalmasak a vallástudományi vizsgálatra. Ezen ordók közé tartozik például a szerzetesi beöltözés, az ún. *professio* (fogadalomtétel), a novícius beöltözése, a szerzetesnő beöltözése, a remete megáldása, valamint az apát, apátnő megáldása és a szüzek szentelése.

A monasztikus beavatásokat tartalmazó forrásokról szólva (a teljesség igénye nélkül) az alábbi könyvtípusokat kell tekintetbe vennünk: szakramentárium, rituále, konszuetúdok, azaz a szerzetesi, kanonoki közösségek szabályzatai (ide értve a regulákat is), valamint pontifikále. A fenti monasztikus ordók előfordulhatnak egyes esetekben misszálék, breviáriumok és más liturgikus könyvtípusok toldalékaként is. A fenti felsorolásból a misszálén és a szakramentáriumon, ill.

¹ Ld. az alábbi vitát, amely már a ritualisztika alapjait is megkérdőjelezi: Philippe BUC: *The Dangers of Ritual. Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton University Press, Princeton 2001; Geoffrey G. KOZIOL: „The Dangers of Polemic. Is Ritual Still an Interesting Topic of Historical Study?”, *Early Medieval Europe* XI (2002) 367–388; Christine U. PÖSSEL: „The Magic of Early Medieval Ritual”, *Uo. XVII* (2009) 111–125.

² Az alábbi kötetek liturgia- és teológiatörténeti szempontból, de vallástudományi elemeket is bevonva tárgyalnak bizonyos keresztény rítusokat: Maxwell E. JOHNSON: *The Rites of Christian Initiation*. Liturgical Press, Collegeville 1999; Frederick S. PAXTON: *Christianizing Death. The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe*. Cornell University Press, Ithaca 1996.

³ Az alábbi két bekezdéshez ld. FÖLDVÁRY Miklós István: „Liturgikus könyvek”, in Szakács Béla Zsolt (szerk): *Ars sacra. A liturgikus művészet kézikönyve*. Szent István Társulat, Budapest (előkészületben); UÓ—SZASZOVSKY Ágnes: „Pontificals, Rituals, and Navigating among their Contents”, *Quaestiones Liturgique C* (előkészületben).

rituálén túli, ezektől független ordókat tartalmazó könyvtípust a pontifikále vagy *liber pontificalis*, azaz a püspöki szertartáskönyv cím jelöli.

E szertartáskönyvek a monasztikus beavatás rítusai közül valamennyit tartalmazhatják, mégsem minősül valamennyi kizárólag püspöki szertartásnak, szemben az apát és az apátnő megáldásával, valamint a szüzek szentelésével, melyek a püspöki szertartások körébe tartoznak.

A szervezetileg az ELTE BTK Vallástudományi Központjához tartozó Liturgia-történeti Kutatócsoportunk Usuarium (usuarium.elte.hu) adatbázisában a fentebb felsorolt szertartásokat, ill. ordókat különböző „címkék” alatt találjuk,⁴ így az apátbenedikálás ordójának forrásait az ‘abbot’ címke alatt, a ‘Ceremonies’ menüpontnál. Az egyes pontifikálék különálló, független ordóit az ún. indexeléssel különítjük el egymástól, azaz valamennyi ordó kap egy címkét attól függően, hogy mely szertartástípusba tartozik. Így az apátbenedikálás az ‘abbot’, a szüzek szentelése a ‘virgin’, a szerzetesi beavatáshoz kötődő ordók a ‘monk’ címke alatt találhatók. Ugyanitt az egyes címkék mellett a latin kulcsszavak és a szertartás rövid, angol nyelvű megfelelője, egyes esetekben rövid szerkezeti áttekintése található (1. táblázat):

Label	Latin keywords	Short description
abbot	abbatis, abbatem, abbatum, abbas	The benediction of an abbot.
virgin	consecratio (sacrarum) virginum, consecratio (sacrae) virginis, virginum, virgines, virginalis	Consecration and clothing of virgins, primarily on Epiphany, the days following Easter or the feasts of the Apostles. The rite is performed by a bishop in a solemn cloistered context and differs from the more simple ceremonies at the taking of vows, cf. nun.
monk	monach*, eremitae, canonic*, regular*, fraternitate, fratribus, novitiorum, profession*, includend*, reclusum, recludendi, induendum puerum sive/ vel puellam, puerum tonsurandum, capillaturam infantuli, renuntiantibus saeculo	The different stages of monastic (religious) life: votive vesting and unvesting of children, reception into the monastery, beginning the noviciate, clothing ceremony (reception of the religious habit), ceremonial taking of vows.

1. táblázat. Az apátbenedikálás címkéi

Az apátbenedikálás szertartására⁵ vonatkozóan a X. század elejétől a XV. századig bezárólag 76 pontifikále adatai állnak rendelkezésre adatbázisunkban.

⁴ Ld. FÖLDVÁRY Miklós István: „Egy műfajfüggetlen liturgikus adatbázis és az ordinárius-könyvek”, *Magyar Egyházzene* XXIV (2016–2020) 3. szám (2018/2019) 243–254 (246).

⁵ Az apátbenedikálás szertartására vonatkozó szakirodalom alapvetően két csoportra osztható: liturgiátörténeti, valamint elsősorban jogtörténeti, történettudományi szempontú művekre, amelyek közül az utóbbiak elsősorban az investitúra és a joghatóság kérdései felől közelítenek. A teljesség igénye nélkül ld.: Katie Ann Marie BUGYIS: „The development of the consecration rite for abbesses and abbots in central medieval England”, *Traditio* LXXI (2016) 91–141; Guido CARIBONI: „«No one can serve two masters». Abbots and arch-abbots in the monastic networks at the end of the eleventh century”, *The Journal of Medieval Monastic Studies* II (2013) 39–74; Giles CONSTABLE:

Ezek a püspöki szerkönyvek elhelyezkedésük szerint, azaz területileg lefedik a középkori Európa szinte teljes egészét. A szertartás szerkezetében a fenti forráscsoport alapján jól elkülöníthetőek tartósnak tűnő és valamennyi tájon és időben meglévő, valamint tájanként, vagy akár egyes tájakon belül koronként eltérő részek.

A források több mint 70 százalékában az alábbi vagy ehhez nagyon hasonló rubrika nyitja az apátbenedikálást: „In ordinatione abbatis debet episcopus missam cantare et eum benedicere cum duobus aut tribus de fratribus suis, inclinato capite, et dat ei baculum et regulam.” Ez a kánon a *Canones Theodori* vagy *Paenitentiale Theodori* címen ismert kánongyűjteményből származik, amelynek több változata ismert, s amely Canterbury Szent Tódor nevéhez fűződik, noha bizonyosan nem ő maga állította össze.⁶

Az egyes szertartásokon belül több szerkezeti szintet különíthetünk el. Ha a nyelvi elemeknek megfelelően próbálnánk leírni a szertartásokat, úgy az egyes ordók a mondatnak, míg a tételek (így az egyes verzikulusok, az orációk, a benedikciók és a formulák például) a szavaknak feleltethetők meg. E nyelvi elemek adottak tekinthetők, azonban van egy további elem, amely elvonatkoztatás útján szintén leírható, ez pedig a szintagma, azaz a szószerkezet. Az egy csoportba tartozó, azaz meghatározott helyen és egymással szoros szerkezeti egységben lévő tételek (szavak) leírására így a modul (szintagma) kifejezést alkalmazzuk. Az egyes modulok elkülönítése és rendszerezése természetesen csak megfelelő mennyiségű forrás feldolgozása után lehetséges. Az alábbi táblázatban található modulok nem minden esetben különíthetők el egymástól élesen, a békecsók⁷ például (ha van) minden esetben a Te Deum énekléséhez vagy a préceszhez kapcsolódik, azonban nem szükségszerű, hogy a Te Deum vagy a précesz

„Abbatial Profession in Normandy and England in the Eleventh and Twelfth Century, with Particular Attention to Bec”, in Mario ASCHERI—Friedrich EBEL—Martin HECKEL: *„Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert”. Festschrift für Knut Wolfgang Nörr Ascheri*. Böhlau Verlag, Köln—Weimar—Wien 2003. 105–120; Stephan HILPISCH: „Entwicklung des Ritus der Abtsweihe in der lateinischen Kirche”, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens* LXI (1947) 53–72; A. NOCENT: „L’ordo benedictionis abbatis et abbatissae”, *Rivista liturgica* LX (1973) 321–325; Steven VANDERPUTTEN: „Abbatial Obedience, Liturgical Reform, and the Threat of Monastic Autonomy at the Turn of the Twelfth Century”, *The Catholic Historical Review* IIC (2012/2) 241–270. A legkiemelkedőbb munka e tárgyban: Hubertus SEIBERT: *Abtserhebungen zwischen Rechtsnorm und Rechtswirklichkeit. Formen der Nachfolgeregulung in lothringischen und schwäbischen Klöstern der Salierzeit (1024–1125)*. Selbstverlag der Gesellschaft für Mittelrheinische Kirchengeschichte, Mainz 1995. (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte 78).

⁶ Vö. T. CHARLES-EDWARDS: „The Penitential of Theodore and the Iudicia Theodori”, in Michael Lapidge: *Archbishop Theodore. Commemorative Studies on His Life and Influence*. Cambridge 1995. 141–174; P. W. FINSTERWALDER (szerk.): *Die Canones Theodori Cantuariensis und ihre Überlieferungsformen*. Böhlau, Weimar 1929; Roy FLECHNER: „The Making of the Canons of Theodore”, in *Peritia* XVII–XVIII (2003–2004) 121–143; Michael D. ELLIOTnak, a Torontói Egyetem munkatársának digitális kritikai kiadása (folyamatosan feltöltés alatt): individual.utoronto.ca/michaellliot/index.html

⁷ A békecsók, mellyel a szerzetesközösség minden tagja az apátot illeti, a benedikálási szertartás végén található, általában az alábbi vagy ehhez nagyon hasonló rubrikával: „Tunc dent ei omnes fratres pacis osculum, flectentes genua, sicut ante patrem, a Deo sibi constitutum.”

alatt békecsók legyen. A 2., háromnyelvű táblázatból jól látható, hogy csak az orációk, orációsorozatok esetében szükséges a latintól eltérő terminológia, hogy az orációsorozatok különböző funkciója jól elkülöníthető legyen:

latin	angol	magyar
electio	election	választás
petitio	petition	folyamodvány
interrogatio	interrogation	vizsgálat
professio	profession	fogadalom
preces	preces	précesz
orationes	preparatory prayers	előkészítő imák
impositio manuum	laying on of hands	kézrátétel
oratio/praeformatio/ prex/benedictio	performative prayers	performatív imák
traditio instrumentorum	insignia	jelvények átadása
orationes	confirmatory prayers	megerősítő imák
Inthronisatio	enthronement	intronizáció
osculum pacis	osculation	békecsók

2. táblázat. Az apátbenedikálás moduljai

Az egyes ordók, modulok és tételek szintjei tehát a következőképpen néznek ki táblázatos elrendezésben (3. táblázat):

label	module	item
abbot	insignia	regula, baculus, pedules, anulus, chirotheca, balteus

3. táblázat. Insignia

Az apát címke alatt esetünkben az *insignia* (traditio instrumentorum, jelvények átadása) modul található, melybe —eddig ismereteim alapján— a regula, a pástorbot, a saruk, a gyűrű, a kesztyű, valamint egyes esetekben a cingulus (balteus) átadása tartozhat. Ezek mindegyikét kötött formulák elmondása keretében adják át, s valamennyihez tartozhat a formula elmondása után következő oráció is.

Az alábbi, 4. táblázatban a veszprémi, egy metzi, egy toledói és egy messinai pontifikále apátbenedikálási szertartásának felépítését láthatjuk. Mint kitűnik, a szertartást Európa különféle püspöki székhelyein egyedi változatokban végezték, nagy volt a szövegek variabilitása elsősorban a sorrend, de legtöbbször még egyes tételek megléte tekintetében is. Nem világos például, hogy a szertartás mely részén történik meg a tulajdonképpeni benedikálás, mi a benedikció „hordozója”: a kézrátétel, a prefáció tónusán előadott oráció (performative prayers modul), avagy a jelvények átadása?⁸ Itt kell megemlítenem azt is, hogy

⁸ Olyan értekezést is ismerünk, amely egyenesen azt állítja, hogy a választás teszi az apátot apáttá, a benedikálás (*consecratio*) csak megerősíti azt: „Electio quippe abbatem facit, consecratio confirmat. Nam absque hac consecratione possunt esse abbates. Nam de benedictione abbatis nil beatus Benedictus instituit, sicut nec de monachi benedictione.” Ld. „De professionibus abba-

az apátbenedikálás megnevezése legalább ötféleképpen fordul elő a forrásokban, úgymint: *ordinatio*, *benedictio*, *consecratio*, *installatio*, *confirmatio*. A megnevezések és a benedikció „hordozójának” kérdései több dologra engednek következtetni: 1) a szentség és a szentelmény kategóriája nem volt élesen elkülönítve egymástól, s mint tudjuk, ez a szentségtan történetéből igazolható is; 2) részletekbe menő kutatást érdemel az a kérdés, hogy pontosan mi a benedikció „hordozója” és ez milyen eltéréseket, területi és időbeli megoszlást mutat a középkori Európában.⁹

Veszprém	Metz	Toledo	Messina
petition	petition	interrogation	preces
preces	interrogation	profession	preparatory prayers
preparatory prayers	profession	preparatory prayer	performative prayers/ laying on of hands
performative prayers	preparatory prayers	insignia	insignia
insignia	performative prayers/ laying on of hands	enthronement	confirmatory prayers
confirmatory prayers/ laying on of hands	insignia	performative prayers	
	confirmatory prayers	preces	
	enthronement	confirmatory prayers	
	osculation		

4. táblázat. Áttekintés

Szívesen választottam volna áttekintésül egy magyar kötődésű pontifikále apátbenedikálási ordóját, de —sajnálatos módon— külföldön sokkal látványosabb ordókat is találunk, így például a XIV. század elejére datálható *Pontificale Metense*-ben, metzi pontifikáléban (5. táblázat).¹⁰

tum”, in Giles CONSTABLE: *Three Treatises from Bec on the Nature of Monastic Life*. University of Toronto Press, Toronto 2008. 114.

⁹ További fontos kérdés a monasztikus és a kanonoki apátbenedikálás viszonya. Számos forrás esetében csak a fogadalom, valamint a regula átadásához kapcsolódó szövegben a *Benedicti* fölé írt *Augustini* név (vagy fordítva) mutatja, hogy az ordó mind a monasztikus, mind a kanonoki apátbenedikálás során használatban volt. Más esetekben két külön ordót találunk, amelyek mind szövegeikben, mind a misében elfoglalt helyükben eltérést mutatnak.

¹⁰ Bibliothèque municipale, Metz, Ms. 43, 65^r. A kötet 1944-ben elpusztult, de tartalmát egy hasonmás és kritikai kiadás megőrizte: Edward Samuel Dewick: *The Metz Pontifical. A Manuscript Written for Reinhold von Bar [Regnault de Bar], Bishop of Metz (1302–1316) and Now Belonging to Sir Thomas Brooke, Bart., F.S.A.* Nichols, London 1902. Külön tanulmányt érdemelne az apátbenedikálás forrásainak és a monasztikus szerzetesség korai anyagainak, reguláinak összevetése. Az általa ismert ordók a legtöbb egyezést a *Regula Magistri*-vel mutatják.

rubric	genre	item
Benedictio abbatis monachorum. Quomodo episcopus eum debeat benedicere. In benedictione abbatis debet episcopus missam cantare et eum benedicere cum duobus vel tribus de fratribus suis, inclinato capite. Post introitum et finito <i>Kyrie eleison</i> et dicta oratione ante epistolam, dicant monachi:	F	<i>Adest electus noster ad benedictionem suam suscipiendam.</i>
Et episcopus:	F	<i>Est electus secundum regulam beati Benedicti a fratribus?</i>
Et fratres:	F	<i>Canonica in eum fratrum consensit electio.</i>
Et episcopus:	F	<i>Habetis inde scriptum?</i>
Et fratres:	F	<i>Habemus.</i>
Et episcopus:	F	<i>Legatur.</i>
Quo lecto, annuntiat episcopus, sedens super sellam pontificalem in populum, dicens sine <i>Dominus</i> et sine <i>Oremus</i> :	Alloc	<i>Ecclesiae nostrae, fratres carissimi, pater electus ... sicque dignum esse ad ordinem accedere.</i>
Interrogatio episcopi:	F	<i>Interrogamus igitur te, dilectissime frater ... accommodare volueris?</i>
R.	F	<i>Volo.</i>
Et episcopus:	F	<i>Vis tuum propositum et sancti Benedicti regulam ... regulariter instruere?</i>
R.	F	<i>Volo</i>
Et episcopus	F	<i>Vis rebus ecclesiae ... fideliter distribuere?</i>
R	F	<i>Volo.</i>
Et episcopus:	F	<i>Vis Metensi ecclesiae et mihi ... sanctorum pontificum?</i>
R.	F	<i>Volo.</i>
Professio abbatis:	F	<i>Ego, frater N., sancti talis abbas talis loci benedicendus ... et propria manu confirmo.</i>
Et episcopus:	F	<i>Augeat tibi Deus fidem et constantiam, ut adimplere et seroare ea valeas. Amen.</i>
Eo autem haec profitente pro viribus se adimplere, perficere debet ipse abbas professionem. Qua facta, incipiat pontifex hanc antiphonam:	Ant	<i>Confirma hoc Deus</i>
Et reliqui respondeant psalmum ... Et sic pergant ante altare, decantando illum usque in finem:	Ps	<i>Exsurgat Deus</i>
Facta professione, prosternat se episcopus ante altare super sellam suam. Et abbas, indutus alba, cappa serica, stola, manipulo, retro episcopum similiter se prosternat, fiatque ibi litania. Et ad locum, ubi dicitur <i>Ut hunc famulum tuum benedicere digneris</i> , <i>Ut hunc famulum tuum benedicere et conservare digneris</i> , <i>Ut hunc famulum tuum benedicere et conservare et custodire digneris</i> , tunc surgat episcopus, et postea dicat preces, flexis genibus, et episcopo prostrato super sellam pontificalem, et dicat:	F	<i>Pater noster</i>
	W	<i>Salvum fac</i>
	W	<i>Dominus conservet</i>

	W	<i>Dominus custodiat</i>
	W	<i>Mittat tibi</i>
	W	<i>Nihil proficiat</i>
	W	<i>Esto ei</i>
Hic surgit episcopus: <i>Et libera nos a malo</i>	W	<i>Exsurge Domine</i>
	W	<i>Domine exaudi</i>
	W	<i>Dominus vobiscum</i>
<i>Oremus</i>	Or	<i>Concede quaesumus omnipotens Deus affectui nostro tuae miserationis ... ipsa tibi electione nostra placeamus.</i>
Item alia:	Or	<i>Domine, Deus omnipotens, exaudi preces nostras, et super hunc famulum tuum spiritum tuae benedictionis ... aliis exemplum praebere.</i>
Item:	Or	<i>Exaudi, Domine, preces nostras, quas in conspectu tuae maiestatis super hunc famulum tuum ... te promisisti daturam esse in caelis.</i>
Sequitur consecratio abbatis, legendo in modum praefationis:	VD	<i>Cunctorum operum institutor, qui per Moysem, famulum tuum ad gubernandas ... intra in gaudium Domini tui.</i>
Postea ponat episcopus manum suam super caput abbatis, et dicat orationem, quae sequitur, in modum praefationis, sine <i>Dominus</i> et sine <i>Sursum</i> et sine <i>Gratias</i> :	Or	<i>Omnipotens, sempiterna Deus, affluentem spiritum tuae benedictionis super hunc famulum tuum, N. ... ad caelestium thesaurorum donativa perveniat.</i>
<i>Oremus</i>	Or	<i>Deus, omnium fidelium pastor et rector ... perveniat sempiternam.</i>
Tunc detur ei regula, dicens:	F	<i>Accipe regulam a sanctis patribus ... et humana fragilitas permiserit.</i>
Sequitur oratio post regulam sine <i>Oremus</i> et sine <i>Dominus</i> :	Or	<i>Te, omnipotens et piissime, deprecamur, Domine, hunc famulum tuum propitius intueri ... potiatur beatitudine.</i>
Tunc detur ei baculus, dicens:	F	<i>Accipe baculum ... severitatis et correctionis.</i>
Sequitur oratio sine <i>Dominus</i> et sine <i>Oremus</i> :	Or	<i>Deus, cui omnis potestas et dignitas ... iugiter placere contendat.</i>
Item alia:	Or	<i>Omnium, Domine, fons bonorum ... bonis operibus comprobare.</i>

5. táblázat. A metzi pontifikále ordója

Az apátbenedikálás a metzi pontifikále esetében is misébe ágyazódik és a kollekta után kezdődik. Az ordót a fentiekhez hasonlóan a már idézett kánon nyitja meg.

Az apátbenedikálás kezdetét az általam folyamodványnak (petitio/petition) nevezett aktus nyitja, amelyben a szerzetesek a püspökhöz fordulnak az apátbenedikálásért. Ez egy dramatikus fölépítésű, kötött szövegű párbeszédet jelent. Ezt az *Ecclesiae nostrae fratres carissimi* kezdetű allokúció, azaz kötött szövegű liturgikus buzdítás követi, melyben a püspök a néphez fordul. Az allokúció után a püspök a leendő apáthoz fordul, és megkezdődik a vizsgálat (interrogatio

/interrogation): megerősítés, dramatikus jellegű, kötött, kérdés–felelet formájában elhangzó párbeszéd a püspök és a leendő apát között, amely az apáti feladatokat, az Anyaszentegyház hitének megtartását s az engedelmességet érinti. A következő elem az apát fogadalma, majd egy antifóna és egy zsoltár hangzik el, s következik a leborulás; a püspök az oltár előtt található faldistorium (sella) elé borul le, az apátot közben felöltöztetik, azaz megkapja az albát, a cappát, a stólát, valamint a manipulust, s a püspök jobbán ő is leborul. Erre következik a mindenszentek litániája és a précesz, miközben a püspök feláll.

A préceszt követően három oráció (preparatory prayers) hangzik el, amelyek —szövegükből következően is— felvezetik a voltaképpen benedikciót.

A prefációk jellegzetes akklamációit követi a *Cunctorum operum institutor qui per Moysen famulum tuum* prefáció; a kézrátétel egy újabb, prefációtónusú orációhoz kapcsolódik: *Omnipotens sempiterne Deus affluentem spiritum tuae benedictionis ... ad caelestium thesaurorum donativa perveniat*. Az utóbbi két elem jelenti a performatív imákat (performative prayers). Jól látható, hogy az akklamációval ellátott prefáció és a kézrátétel ez esetben elválnak egymástól, számos forrással szemben, amelyekben a kézrátétel a tulajdonképpeni prefációhoz kapcsolódik.

Következik a jelvények, azaz a regula és a pásztorbot átadása, amelyek mindegyikéhez egy-egy formula és egy-egy oráció tartozik, majd, a benedikálás lezárásaként két megerősítő oráció (confirmatory prayers). Ezt követően folytatódik a mise (6. táblázat): mind a kollekta, mind a szekréta és a poszt-kommúnió szövegében az újonnan benedikált apátért könyörög a püspök.¹¹

genre	item	source
Intr	<i>Protector noster</i>	g01200
IntrV	<i>Quam dilecta</i>	g01200a
Coll	<i>Concede quaesumus Domine electo famulo tuo N ut praedicando ... pastore percipiat.</i>	
Lc	<i>Omnis scriptura divinitus inspirata ... adventum eius.</i>	2T 3,16–4,8
Gr	<i>Salvum fac servum</i>	g00702
GrV	<i>Auribus percipe</i>	g00702a
All	<i>In te Domine speravi</i>	g01159
Ev	<i>Quis putas est fidelis ... constituet illum.</i>	Mt 24,45–47
Off	<i>In te speravi Domine</i>	g01198
Sec	<i>Munera quaesumus Domine suscipe placatus et abbatem famulum tuum N. semper et ubique misericorditer protege.</i>	
Comm	<i>Unam petii a Domino</i>	g01157
Postcomm	<i>Haec nos communio quaesumus Domine purget a crimine et famulum tuum abbatem N. benigna pietate conservet.</i>	

6. táblázat. Az apátbenedikálási votív mise propriuma¹²

¹¹ A mise tételeinek esetében rendkívül kicsi a variabilitás. Gyakorlatilag ugyanazokat a tételeket, tételsorozatokot találjuk valamennyi forrásban. Ld. az utolsó táblázatot.

¹² Az énekelt tételek esetében a source oszlopban található azonosító számok a Cantus Index (cantusindex.org/) adatbázisából származnak, amely René-Jean Hesbert köteteit veszi alapul.

A mise végeztével a püspök az apátot jobb, egy másik püspököt vagy apátot pedig bal kézen fogva odavezeti az apátot elődjének székéhez, és a következőket mondja: „Sta, et tene locum, a Deo tibi delegatum, potens est enim Deus tibi augere gratiam.” Utána következik a *Te Deum*, és minden szerzetes békecsókkal illeti az apátot „mint Isten által nekik rendelt atyát”.

*

Néhány vallásantropológiai, illetve vallásszociológiai elmélet alkalmazhatóságát szeretném még röviden bemutatni. Ismert osztályozás, hogy minden rítus külső jelből/jelekből (szimbólum), valamint belső jelentésből tevődik össze, amely megkülönböztetés nyilvánvalóan teológiai megfontolásokból ered. A hangsúly a kettő között folyamatosan eltolódik, ami az egyes vallásantropológiai iskolákat illeti. A belső jelentésről, emberi tényezőről Evans-Pritchard a következőt írja: „érzelmi állapotok, ha jelen vannak egyáltalán, nem csak személyenként változnak, hanem egyes személyekben is különböző alkalmakkor, sőt, egyazon rítus különböző pontjain is.”¹³

Talal Asad ezzel szemben egyenesen azt állítja, hogy a megfelelően elvégzett rítus nem értelmezendő szimbólumokat tartalmaz, hanem megszerzendő minőségeket, képességeket. Esetünkben ezt úgy értelmezhetjük, hogy a minőségeket a püspök közvetíti az egyes orációk szövege által a benedikálandó apát felé.¹⁴ Az apát tehát egy fegyelmi program részeként idomul egy archetípushoz —ez nem Asad szóhasználata, hanem a sajátom—, a jelen esetben a *Regula Benedicti* és a *Regula Magistri* által leírt apáti minőséghez, valamint magához Krisztushoz, akit az apát megjelenít a monostorban.¹⁵

Ugyancsak Asad szerint a középkori monaszticizmusban a rítus még nem vált a viselkedés különálló aspektusává. A külső viselkedés és a belső én tehát szorosan együttműködik az egyes rítusokban, máshogy fogalmazva: az általunk hipotetikusán elkülönített spiritualitástörténet és az egyes —a monasztikus életformához kapcsolódó— rítusok szoros összefüggést mutatnak: „A liturgia nem a szimbolikus tevékenységek egy fajtája, amelyet a gyakorlatiasnak tekintett cselekvésektől elkülönítve kellene osztályoznunk, hanem egyike azon gyakorlatoknak, amelyek alapvetők a keresztény erények megszerzéséhez. Másként szólva a liturgia legfőbb fogalmi szinten, pedagógiai alapon választható le a monasztikus életprogram egészéről, gyakorlatilag nem.”¹⁶ Ezt kiegészítendő, meg kell jegyezni, hogy Asad liturgia alatt a jelen esetben a zsolozsmát és a misét érti, mint amelyek folyamatosságuk által gyakorolnak hatást a szerzetesre.

¹³ E. E. EVANS-PRITCHARD: *Theories of primitive religion*. Oxford, Clarendon 1965. 44.

¹⁴ Talal ASAD: *Genealogies of Religion. Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Johns Hopkins University Press, 1993. 54.

¹⁵ Vö. *Regula Benedicti* (RB) II, 1–5.

¹⁶ ASAD (ld. 14. jz.). 44.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy az egyes beavatási rítusok performatív jellegűek, tehát közvetlenül és azonnal alakítják át a beavatandó belső minőségeit.

Kurt Bruder orthodox monasztikus közösségben végzett kutatásai nyomán szintén úgy találta, hogy a megáldások a monasztikus „életprogram” központi részét képezik, tehát e beavatások és a további liturgikus megerősítések, ill. a beavatás hatásának fenntartását szolgáló rítusok, rítuselemek célja az „új ember” státusának megerősítése. „A monachusok szó szerint harcban állnak önmagukkal; egy dialogikusan fenntartott küzdelem résztvevői, amely egykori énük és újabb énjük közt zajlik (a transzcendens Én ellenőrzése alatt).”¹⁷

Az apátbenedikálás szövegeinek és gesztusainak vizsgálata alapján egyértelmű tehát, hogy a jelen esetben is performatív rítusról van szó, amelyben a beavatandó személye érdektelen, hiszen egy archetipikus minőség megjelenítésére készül fel, s ezt a rítus végére tökéletesen el is nyeri.

Catherine Bell, elsősorban rítusokra specializálódott vallástudós alapján a rítusokat a funkcionális szempontból a következő csoportokba sorolhatjuk: átmeneti rítusok, naptári- megemlékező rítusok, csere és áldozati rítusok, elhárító rítusok, ünnepi-bőjti rítusok és politikai rítusok.¹⁸

Az ismertetett apátbenedikálás egyértelműen az átmeneti rítusok kategóriájába sorolható, amelyeknek fogalmát Bell kisebb változtatásokkal átveszi van Genneptől¹⁹ és Turnertől.²⁰ Három részre bontható: egy előkészületi, egy benedikálási, valamint egy megerősítő szakaszra. Míg az első szakasz felvezeti, a középső szakasz pedig beteljesíti a benedikálást, addig a megerősítő szakasz az orációkból álló sorozattal kezdődően egészen a békecsókig (ide értve a mise keretében elmondott imákat is) levezeti, ha úgy tesz, teljessé teszi az apátbenedikálást mind a benedikált apát, mind a közösség szempontjából.

Az átmenet három fázisa azonban nem feleltethető meg tökéletesen az apátbenedikálás három részének. Így az elkülönülés a testvérek csoportjából, amely a monachusok petíciójával kezdődik és a püspök, illetve az apát közti retorikus párbeszéddel folytatódik, az első, azaz prelimináris fázis lenne, ahol a közösségből az egyik tag elkülönül. A liminalitás tulajdonképpeni fázisa ezt követően jelenik meg egyértelműen, a leborulástól a prefáció tónusán előadott orációig. A leborulás —amely számos más ordóban, így a diákonus-, pap- és püspökszentelésben, valamint az esketésben is szerepel— a halált hivatott szimbolizálni, a meghalást a régi, valamint a megszületést az új embernek, Kurt Bruderre visszautalva a régi én dekonstrukcióját, majd rekonstrukcióját. A benedikálás a metzi ordóban az *impositio manuum*-hoz, a kézrátételhez kapcsolódik.

¹⁷ Kurt A. BRUDER: „Monastic Blessings: Deconstructing and Reconstructing the Self”, *Symbolic Interaction* I (1998) 87.

¹⁸ Catherine BELL: *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press, New York 1997.

¹⁹ Magyarul ld.: Arnold VAN GENNEP: *Átmeneti rítusok*. (Ford. Vargyas Zoltán, előszó Vargyas Gábor). MTA NKI—L'Harmattan—PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest—Pécs 2007. (Kultúrák keresztútján).

²⁰ Magyarul ld.: Victor TURNER: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. (Ford. Orosz István) Osiris, Budapest 2002.

A kézrátételt egy prefáció előzi meg, amely rendelkezik a prexek jellegzetes bevezető dialógusával, azaz akklamációkkal is. A három megerősítő orációval kezdődő szakasz ismét megfeleltethető a van Gennepe-i sémának, a posztliminaritásnak.

Hangsúlyozom, hogy nem beszélhetünk tökéletes megfelelésről, a fenti apátbenedikálási ordóban, ugyanis az egyes szakaszok átjárják, elővételezik egymást. Az apát öltöztetése például a liminális szakaszban található, de az átmeneti rítusok sémáját véve alapul egyértelműen a posztlimináris fázisba tartozik, miként a jelvények átadása is.

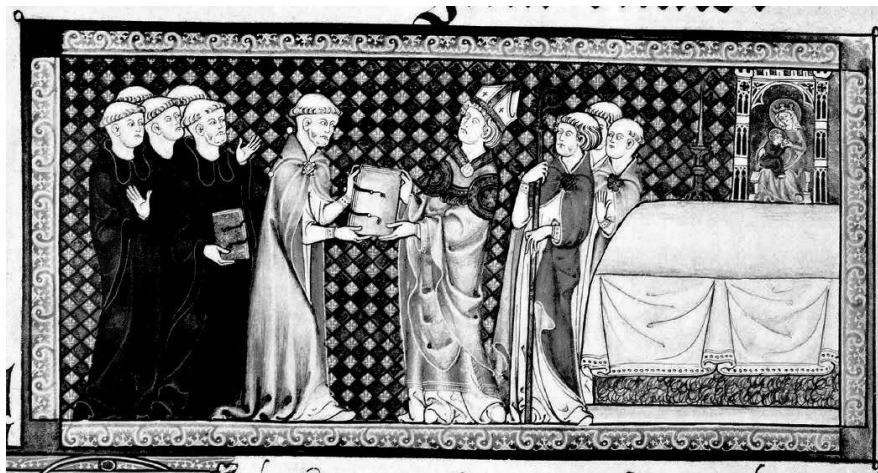
Történeti-összehasonlító vizsgálataink során úgy találtuk, hogy hol egy gesztus (kézrátétel), hol egy szöveg (praefatio), hol egy tárgy (jelvények átadása), esetleg ezek kombinációja közvetíti a szentséget. A germán területekről származó pontifikálék ezzel szemben hajlamosak az egyes jelvények átadásához kapcsolni a szentség kiszolgáltatását. Annak meghatározása, hogy pontosan a rítus mely pontján összpontosul a szentség, s a különböző variánsok milyen fenomenológiai-történeti összetevőkkel magyarázhatóak, egy tágabb, a monasztikus beavatás rítusainak teljességét vizsgáló kutatás célja lehetne.

A fentiek alapján láthatjuk: az apátbenedikálás, hogy a legismertebb sémát alkalmazzuk, átmeneti rítus, melynek során —retorikusan, sőt, dramatikusan elvégzett imák, gesztusok és az átadott jelvények által— a közösség egy tagjából a közösség vezetője lesz.

Csak felsorolás szintjén szeretném felhívni a figyelmet néhány további problémára. Külön vizsgálandó a rítus során a templomban történő mozgás is, mely —a *Regula Magistri* alapján például— szintén megfeleltethető az átmeneti rítusok van Gennepe által leírt és Victor Turner által kiegészített struktúrájának. Nem csupán tipológiai, de vallásfenomenológiai szempontból is fontos kérdés továbbá a jelvények, a regula és a pásztorbot, illetve a gyűrű, a kesztyű és a saru átadása, illetve a hozzájuk kapcsolódó orációk.

*

Tanulmányomból remélhetőleg kitűnik, hogy a bevezetőben említett egyoldalúság, amely a keresztény rítusok vallástudományi vizsgálatára vonatkozik, aligha indokolt. Rendkívül gazdag, feltáratlan területről van szó, melynek vizsgálatában nagy szerepet kell tulajdonítanunk a fenomenológia és a kulturális antropológia, bennük elsősorban a rítuskutatás mellett az összehasonlító vallástudománynak is. Egy liturgikus adatbázis pedig, —miként a fentiekből kitűnik— nem száraz információk jegyzéke; és minden híreszteléssel ellentétben nem a liturgiátörténészek belügye.

A regula átadásának mozzanata a metzi pontifikáléból